

proosten kregen later alsnog een eigen aartsdiakonaat, dat werd afgeknabbeld van die van de dom en Oudmunster. Anders dan de auteur suggereert (306), lijkt mij dit een aanwijzing dat bisschop Bernold niet reeds voor 1040 met het plan rondliep om die nieuwe kapittels te stichten, maar dat hij daarvoor een speciale aanleiding nodig had, te weten het overlijden van keizer Koenraad II in Utrecht op Pinkstermaandag 1039.

Daarmee zijn we in hoofdstuk 5 beland, waarin de periode 1040-1099 wordt behandeld; de halve eeuw waarin drie nieuwe kapittelkerken en de stenen kerk van de Sint Paulusabdij in de stad Utrecht verrezen. De auteur bediscussieert uitvoerig de al dan niet planmatige aanleg van deze vier kerken als een kruis naar de vier windstreken rondom de domkerk waarin hart en ingewanden van keizer Koenraad II waren begraven. Naar mijn mening terecht komt hij tot de conclusie dat deze kruisvorm van meet af aan zo was bedoeld en niet pas door latere historici erbij gefantaseerd. Keizer Koenraads zoon Hendrik III moet de opdrachtgever zijn geweest van dit grootse bouwplan, dat door bisschop Bernold voor driekwart en door bisschop Koenraad, in overleg met diens zoon en opvolger keizer Hendrik IV, voor de rest werd uitgevoerd.

Het zesde hoofdstuk tenslotte behandelt de lange twaalfde eeuw, tot 1227, waarin nieuwe opvattingen over reguliere kanunniken veld wonnen, die de klemtoon legden op de apostolische armoede en de pastorale taak in de wereld. Naast de kapittels volgens de Akense regels ontstonden strengere kapittels zoals van de premonstratensers, die in de stad Utrecht dan ook op tegenwerking stuitten; want hier werd het privé-bezit der kanunniken geëerbiedigd en waren de pastorale taken intussen geheel overgedragen aan de parochiekerken. Hun eerste taak was en bleef het koorgebed, maar daarnaast werden zij meer en meer bestuurders en beheerders, kortom seculiere kanunniken.

In een goed gecomponeerd proefschrift zijn al deze ontwikkelingen diepgaand behandeld. Veel discussie schuilt ook in de 1687 noten, erg klein gedrukt maar spannend. We zullen dit boek nog dikwijls met vrucht raadplegen.

Johanna Maria van Winter

S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum: Verloren, Leeuwarden: Fryske Akademy, 2000, 544 blz., ISBN 90 6550 631 4).

In de eerste fase van de reformatie waren de dopersen — ook wel bekend als doopsgezinden, wederdopers of mennonieten — de populairste hervormde stroming in de Noordelijke Nederlanden. De vroege geschiedenis van de doperse beweging is bovendien van een grote bewogenheid. Alleen al om deze redenen is het nieuwe, uitvoerige overzichtswerk dat S. Zijlstra van de dopers schreef meer dan welkom. Het is bovendien een voortreffelijk boek geworden, waarin de inzichten uit het moderne onderzoek naar de reformatie verwerkt zijn en de auteur veel resultaten uit eigen onderzoek heeft gebruikt.

In het laatste overzichtswerk, de dissertatie van A. F. Mellink uit 1953, werd alleen de vroege geschiedenis van de dopers beschreven en werden ze gepresenteerd als een sociale beweging. Zijlstra stelt daarentegen het religieuze centraal. Hij is, zo zegt hij in de inleiding, allereerst geïnteresseerd in de 'identiteit' van de doperse kerken. En er is natuurlijk geen ontkomen aan, dat die 'identiteit' inderdaad bovenal het geloof betrof. Zijlstra gaat daarom uitvoerig in op de ideeën van de grondleggers van de doperse beweging in de Lage Landen, Melchior Hoffmann en Menno Simons, en op de meningsverschillen die ten grondslag lagen aan de scheuringen in

de doperse kerken tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw. Nog veel belangrijker misschien is dat er daarnaast veel aandacht wordt besteed aan de debatten tussen de doopsgezinden en hun kerkelijke concurrenten, te weten de katholieken en gereformeerden en tussen de dopers en andere radicale stromingen, zoals het Huis der Liefde, de chiliasten, de socinianen, enzovoorts. Juist vanuit die debatten weet Zijlstra een helder beeld te scheppen van de specifieke doperse opvattingen. Bekend werden zij vooral door de volwassenendoop en hun afwijzing van het gebruik van geweld. Zijlstra onderstreept dat eigenlijk hun van religie doordrenkte levenshouding veel belangrijker was. Daarin stond 'mijding', dat wil zeggen het voorkomen van omgang met het on-heilige, centraal. De volwassenendoop moest mensen in staat stellen zich die levenshouding aan te meten en hun voorgaande zonden te verwerpen, alvorens toe te treden tot de gemeenschap van gelovigen. De omgang met ongelovigen, of met verstoten leden van de doperse kerken, vormde de aanleiding tot de zwaarste onderlinge twisten, waarvan er heel wat op een scheuring uitliepen.

Toch beperkt het boek zich zeker niet alleen tot de theologische aspecten. Er staan voortreffelijke hoofdstukken in over het gemeentelven, inclusief een gedetailleerde raming van het aantal doopsgezinden in de verschillende provincies van de Republiek rondom het midden van de zeventiende eeuw. Op grond daarvan komt Zijlstra tot het vermoeden dat niet meer dan drie procent van de Nederlanders op dat moment doopsgezind was, minder dus dan tot nu toe werd aangenomen. Hij heeft ook een sociaal profiel van de doperse beweging samengesteld, waaruit duidelijk naar voren komt dat die overwegend aanhangers vond onder ambachtslieden. Kooplieden en ondernemers, die later het gezicht van de doopsgezinde kerk meer gingen bepalen, vormden de eerste anderhalve eeuw een kleine minderheid. Ook wordt stilgestaan bij de organisatie van de doperse beweging, of misschien moet men zeggen het gebrek daaraan. Veel meer nog dan in de gereformeerde kerk lag bij de doopsgezinden de nadruk op de plaatselijke gemeenten en hun leden. Er was geen overkoepelend gezag, in de vorm van classis of synode, laat staan een bisschop of paus, die meningsverschillen kon beslechten en een doctrinaire lijn uitstippelen. Bij een serieus meningsverschil was het buigen of barsten en zoals we weten, werd het maar al te vaak barsten.

De doopsgezinden waren zeer ongelijk verspreid over het land. De grootste concentraties woonden in Friesland, waar omstreeks 1650 misschien wel 12,5 procent van de bevolking tot een van de 63 doperse gemeenten behoorde. Maar het is goed te beseffen dat die gemeenten maar liefst acht verschillende stromingen vertegenwoordigden, die elkaar niet zelden in woord en geschrift verketterden. Door de overheid werden de doopsgezinden in de zeventiende eeuw met vaak opmerkelijke welwillendheid tegemoet getreden. Onder de getolereerde kerkgenootschappen waren de doopsgezinden zonder twijfel het beste af. Die houding contrasteerde sterk met de meedogenloze vervolgingen in de eerste dertig jaar na de reformatie, toen talrijke dopers hun geloof met de dood bekochten. Daaraan was niet alleen de officiële afkeer van hun opvattingen debet, maar ook de angst voor revolutionaire woelingen. Die angst was sterk gevoeld door de gebeurtenissen in Munster in 1635 en de gelijktijdige poging van enkele tientallen dopers om in Amsterdam de macht te grijpen. Ook deze gebeurtenissen worden uitvoerig in het boek behandeld. Hoewel doperse voorlieden zich nadien van revolutionaire opvattingen distantieerden, hebben de doopsgezinden nog lange tijd de sporen van die begintijd met zich meegedragen. Ook in de zeventiende eeuw vertoonden de onderlinge disputen sectarische trekjes, en de vele scheuringen doen de moderne lezer onweerstaanbaar denken aan die in de linkse beweging tijdens de jaren-1960.

Het boek van Zijlstra is helder geschreven, maar is geen stilistisch meesterwerk. Het bevat verschillende tabellen die klaarblijkelijk op eigen onderzoek berusten, maar waarvan de grond-

slag toch rijkelijk vaag genoemd moet worden. Ik begrijp niet hoe de auteur steeds maar weer kan herhalen dat de doopsgezinden sociaal gezien een doorsnee van de samenleving vormden, terwijl de ambachtslieden in hun rangen duidelijk oververtegenwoordigd waren. Op grond van het laatste lijkt mij ook dat er veel voor te zeggen zou zijn om die sociale kant een grotere plaats te geven in de beschrijving van de 'identiteit' van de doperse beweging dan in dit boek gebeurt. Dergelijke bedenkingen doen echter nauwelijks afbreuk aan een werk dat misschien niet zozeer qua omvang, als wel qua inhoud monumentaal mag worden genoemd. Het is dat in overdrachtelijke en tragische zin intussen ook, omdat de schrijver betrekkelijk kort na de voltooiing ervan is overleden. Dit werk zal zijn nagedachtenis echter nog lang levend houden.

Maarten Prak

L. Panhuysen, *De beloofde stad. Opkomst en ondergang van het koninkrijk der wederdopers* (Amsterdam, Antwerpen: Atlas, 2000, 448 blz., ISBN 90 450 01713).

Het dopers bewind in Munster (1534-1535) vormt één van de meest bewogen bladzijden van de zestiende eeuw. In de opkomst en ondergang van het doperse koninkrijk speelden de Haarlemse bakker Jan Matthijsz en kleermaker Jan Beukelsz (Jan van Leiden) een hoofdrol. Jan Matthijsz was een 'vulkanische persoonlijkheid', die in het voorjaar van 1534 naar het doperse Munster reisde en er resoluut de leiding nam van de plaatselijke gemeenschap. Alle burgers werden voor de keuze geplaatst: vertrekken of zich laten dopen; persoonlijk bezit werd afgeschafte. Ondertussen werd de stad belegerd door de troepen van de bisschop. Matthijsz sneuvelde bij een uitval op Paasdag 1534, waarna Jan Beukelsz, even geobsedeerd door het idee van de vervolmaking van de gemeenschap, de macht overnam. Hij laat zich tot koning kronen en onder zijn bewind wordt — onder verwijzing naar oudtestamentische voorbeelden — de polygamie ingevoerd, ongetwijfeld het meest bekende aspect van het Munsterse experiment. In de Nederlanden laten de dopers zich ondertussen ook niet onbetuigd. Amsterdam wordt genoemd als uitverkoren stad voor een tweede doperse koninkrijk. Tegelijkertijd bestaan er plannen voor een exodus naar Munster, een onderneming die in een vroeger stadium al eens jammerlijk mislukt was. Wanneer in juni 1535 Munster uiteindelijk in handen van de bisschoppelijke troepen valt, is het lot van de doperse gemeenschap bezegeld. De meeste mannen worden omgebracht. In januari 1536 volgt de terechtstelling van drie leiders; hun lijken worden in kooien aan de toren van de hoofdkerk tentoongesteld.

In een bijzonder vlot geschreven, voor een breed publiek bestemd boek heeft Luc Panhuysen deze bewogen geschiedenis minutieus gereconstrueerd. Met aandacht voor sprekende details brengt hij Munster en de protagonisten van het doperse bewind tot leven, zonder daarom in de val van de goedkope spektakelzucht te trappen. De — soms hilarische — verhalen brengt hij op een neutrale, soms wat monkelende toon, maar altijd met veel gevoel voor inleving. Herhaaldelijk moest ik bij mijn lectuur denken aan de woorden van Arie van Deursen die de essentie van het historisch bedrijf ooit omschreef als: 'deel (te) hebben aan de ervaring van vorige generaties; weten hoe ze geleefd hebben en waarvoor ze leefden; hun recht doen in hun bedoelingen.' (A. van Deursen, *De eeuw in ons hart. Negenentwintig opstellen over geschiedenis en geschiedbeleving* (Franeker, 1991) 87.)

Zelf ben ik niet gespecialiseerd in de geschiedenis van het doperdom. Wie dit boek inhoudelijk naar waarde wil schatten, kan het misschien best confronteren met de — eveneens in 2000 verschenen — synthese van S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden. Geschiede-*